

ВСТУП

Ісус Христос – правдивий Бог, прийшов на землю і став чоловіком для звершення справи спасіння людства. Для продовження цієї місії Христос встановлює Церкву як боголюдський організм, як середовище плекання спадкоємців Царства Небесного. Вкорінюючись у людське суспільство, переображуючи серця людей благодаттю Святого Духа, Церква Христова творить певні правила і закони, які впливають з її молитовного досвіду і досвіду зустрічі з певною культурою. Це призводить до формування церковного права як допоміжного чинника, яким послуговується Церква для спасіння людини, котра часто досвідчує внутрішню невпорядкованість власного життя. Звідси церковне право є органічним витвором, що впливає із зустрічі божественного і земного, та є властивим людській природі.

Великий досвід та історичний спадок у сфері церковного права має Київська Церква, процес правотворчості в якій розпочався у момент входження християнства в життя середньовічної Русі. Цей процес супроводжувався поступовим, систематичним і щораз глибшим та детальнішим усвідомленням ролі Церкви і її законодавства в житті народу. Про це свідчить еволюція думки, яка відобразилась у найдавніших руських церковних уставах Володимира Великого і Ярослава Мудрого. У порівнянні з уставом св. Володимира (перший офіційний документ, який фіксує правовий досвід Київської Церкви), устав Ярослава робить значний крок вперед. Тобто, в міру розвитку організаційного життя Церкви зростає її вплив на різні сфери життя людини. Власне, бажання прослідкувати процес формування церковної інституції на чолі з митрополитом і церковно-правової спадщини Київської Церкви на зорі її існування, що відображають церковні устави Володимира Великого і Ярослава Мудрого, є головним мотивом щодо вибору теми цієї дипломної праці.

Актуальність обраної тематики є постійною, адже неможливо уявити життя Церкви, в будь-який історичний період, без організованої церковної інституції і законодавчої бази. Також насущність даного питання підкреслюють сучасні жваві дискусії на тему необхідності творення власного церковного права кожною помісною Церквою зокрема, яке відображало б глибинний зв'язок християнства з місцевою культурою і творило б оптимальні форми для плекання християнського життя. Адже, знаємо, що на даний час реальний стан речей є іншим, і представляє існування єдинорегулюючого канонічного права для всіх 22 східних католицьких Церков свого права (помісних Церков). Все це, безпосередньо стосується сучасної ситуації в Українській Греко-Католицькій Церкві і канонічної проблематики, що склалась в ній. Ця проблематика потребує творчого та опертого на праязку підходу для власного вирішення: щоб, перебуваючи у Вселенській Церкві, одночасно нести особисте пережиття і осмислення християнства, яке відображалось би також у творенні власного церковного права.

Звідси впливає й головне питання цієї дипломної праці: як відбувався самобутній і водночас церковно-пов'язаний та синтезуючий процес формування інституції та правотворчості Київської Церкви від початків християнства на Русі?

Отже, мета праці – прослідкувати і проаналізувати момент зародження християнства і початок церковної структури на території Київської Русі, а також висвітлити історичний прецедент формування (помісного) права Київської Церкви як прекрасного зразка органічного входження Христової Церкви в історію певного народу з усталеними звичаями; а також наголосити на власне відчитання Руссю вже існуючої правової церковної спадщини чи то візантійської, чи римської. При цьому вкажемо на ті пам'ятки, які стали вмістилищем первинних рефлексій на тему церковного права на Русі. Основоположна термінологія, яка вживатиметься у висвітленні нашої теми, безпосередньо стосується завдання, яке ставить дана праця, і впливає з термінологічного кола досліджуваної тематики.

Під терміном «слов'янський обряд» розумітимемо обряд, що його започаткували святі Кирило і Methodій, і який папа Андріян II визнав як один з обрядів Вселенської Церкви. Поняття «Руська Церква» виражатиме оригінальність і самобутність місцевої Церкви в одночасній єдності з матірною, Візантійською Церквою. Осмислення і письмове вираження діяльності Христової Церкви в народі відобразатиме вираз «церковна правотворчість», а притаманне церковним ерархам право суду буде підкреслювати вираз «церковне судочинство».

Аналізуючи актуальний стан досліджень даної проблематики, ми зустрічаємось з тим фактом, що, незважаючи на існуючі труднощі, ця тема виступає предметом активних дискусій і широких досліджень істориків, церковних правників та науковців інших дисциплін. Головна трудність у вивченні цього питання полягає у часовій віддаленості тих подій, які підлягають аналізу. Звідси впливає похідна перешкода: відсутність детальних і однозгідних джерельних даних стосовно значущих подій життя українського народу, культури, духовності. А саме: дані щодо справ організації Христової Церкви на теренах Київської держави, щодо імен перших митрополитів і часу їхніх каденцій... оповиті неясністю, і яким у – «Повісті Временних Літ» – основному джерелі українського минулого – не присвячується достатньо уваги. Власне така ситуація спричинює непевність постави самих дослідників і появу різних теорій на цю тему. Звідси важливо, зокрема в дослідницькій праці враховувати тих авторів, які посилаються на інші (крім Повісті) джерела для з'ясування поставлених питань.

Щодо аналізу церковної правотворчості, зокрема уставів Володимира Великого і Ярослава Мудрого (які служитимуть джерелом у даній праці), то тут також існують труднощі дослідження. Автентичні списки цих пам'яток до нас не дійшли, а подальші редакції і переписи, зберігаючи основу, передають, однак, тексти, які рясніють пізнішими вставками і нашаруваннями. Власне це було причиною того, що автори і дослідники швидше зосереджували свою увагу на доведенні чи спростуванні автентичності цих уставів, ніж на змісті. Отже, в майбутніх дослідженнях цих пам'яток є необхідним глибинніше вникнення і осмислення змісту уставів для кращого відтворення суспільного і церковного життя наших предків.

У наших дослідженнях (як згадувалось вище) найперше використовуватимемо церковні устави Володимира Великого і Ярослава Мудрого, які, будучи цінною пам'яткою нашої старовини, відображають перші кроки інституційного становлення Христової Церкви на Русі і з'ясовують питання церковної юрисдикції у сфері судочинства. При цьому

посилатимемось на тексти уставів, які поміщені в монументальній праці В. Бенешевича: «Сборникъ пам'ятниковъ по исторіи церковнаго права, преимущественно Русской Церкви до епохи Петра Великого». Ця книга є унікальним збірником правових пам'яток руської старовини. У ній автор подає всі відомі на сьогодні редакції досліджуваних нами уставів.

Проте, найбільше, зважаючи на інформаційну обмеженість і стислість подачі подій джерельними документами (уставами Володимира Великого і Ярослава Мудрого) будемо опиратись у нашій праці на дослідницько-критичні опрацювання даної тематики різними авторами.

Фундаментальним дослідженням історії Церкви на Русі, звідси і тих питань що нас цікавлять, виступає однойменна книга професора М. Чубатого. Заслуга і новизна його праці в тому, що на велику кількість століттями актуальних питань, він дозволяє глянути по-новому та більш достовірно. Серед інших українських авторів, на яких ми будемо опиратись і історичні праці яких містять детальніші опрацювання початків християнства на руських землях, церковного життя на Русі в час і після Володимира, слід виділити наступних: І. Нагаєвського, М. Грушевського, І. Назарка, С. Сенік, М. Стахіва. У сфері досліджень правових церковних пам'яток допоможуть нам здобутки О. Лотоцького.

Характерним є те, що лєвова частина досліджень, пов'язаних із нашою темою, належать російським історикам і науковцям, допомогою яких ми теж будемо користуватись у написанні даної праці. Перечислимо основних: у сфері досліджень церковної історії – Є. Голубинський, Макарій (Булгаков), А. Доброклонський, А. Карташев, у дослідженнях правничих пам'яток – М. Суворов, А. Павлов, Я. Щапов. Без сумніву в нашій праці братимемо до уваги і інших, зокрема іншомовних авторів, котрі досліджували цю проблематику і напрацювання яких збагатять висвітлення поставленої теми.

У розгляді даної теми використаємо індуктивно-аналітичний метод для праці з судовими і юрисдикційними постановами церковних уставів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. У висвітленні ж історичного тла, зафіксованих в уставах Володимира і Ярослава подій і рішень користатимемо з порівняльного методу дослідження матеріалів. Наші дослідницькі кроки будуть наступні: запропоновану тезу з джерельної літератури (напр., про походження єпархії Руської Церкви) намагатимемось проаналізувати, використовуючи допоміжний матеріал, в історичному контексті її зародження. При цьому подамо свідчення інших історичних пам'яток, незалежно від того спростовують чи підтверджують вони нашу тезу. Крім цього, порівняємо дані дослідницько-критичних напрацювань на дану тему різних авторів. Порівняльний, а також синтезуючий методи досліджень служитимуть нам в розгляді й інших питань нашої праці: автентичности уставів, первинности редакцій тощо. Стосовно судових постанов, що знаходяться в джерелах, то спочатку проаналізуємо справи, подані в уставі Володимира Великого (ідучи хронологічно), тоді ж подамо доповнення, які привносить устав Ярослава Мудрого. Виходячи з обсягу досліджень, пропонована праця складатиметься з двох розділів. Так, в першому розділі – «Організація Церкви і розвиток церковного законодавства на Русі» – буде представлено історично-канонічний шлях розвитку християнства на руських землях. Простежимо за виникненням місій і їхнім поширенням, за первинними проявами церковної організації на руських теренах (до періоду державности), що провадила до формування перших єпархій, а також за подальшим становленням Руської Церкви як чітко структурованої та єпархічно визначеної інституції. Також вкажемо на перші християнські

центри на руській землі, які ставали єпископськими осідками. Крім цього, проаналізуємо історію виникнення, структуру та питання автентичности перших (відомих) пам'яток церковної правотворчости на Русі: уставів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. У другому розділі – «Постать митрополита на Русі» – зосередимо свою увагу на «главі» Руської Церкви. У першому пункті даного розділу наведемо два прецеденти в історії домонгольської Русі, вибору Київського митрополита з русичів руськими ж єпископами без погодження з патріархом Царгородським. У цьому ж розділі проаналізуємо значення митрополитів в церковно-державних відносинах, а також їх вклад у справу миру на руських землях. Крім цього, розглянемо обсяг юрисдикції митрополичих (святительських) судів.

ВИСНОВКИ

Завершуючи наше дослідження, підсумуємо те, про що було сказано в даній праці. Завданням пропонованої дипломної роботи було прослідкувати за процесом становлення церковної інституції, а також – розвитком церковної правотворчости на Русі. Згідно з цим праця була поділена на два тематичні блоки: перший – присвячений раннім проявам християнства на руських землях, організації Христової Церкви на Русі та історичному аналізу джерельної літератури даної праці (церковних уставів Володимира Великого і Ярослава Мудрого). Другий блок присвячений «главі» Руської Церкви – митрополитові, під вмілим керівництвом якого здійснювалося становлення Церкви на Русі та все глибше проникнення християнства в життя народу.

Отже, саме в такій послідовності коротко підсумуємо дану працю. Досліджуючи початки християнства на теренах, які згодом належали Київській державі, ми дійшли висновку, що активна християнізація і розвиток церковної інституції на цих землях сягають більш раннього періоду, ніж зазвичай принято вважати. Про раннє поширення християнської благовісти на руських землях свідчить те, що вже на перших Вселенських Соборах були присутні єпископи з південних просторів (Криму) майбутньої Київської держави. Та й початки християнізації самого Києва і поставлення в ньому першого єрарха значно випереджають час офіційного хрещення Русі. Раніше за хрещення Русі також відбулась християнізація західних теренів Київської держави. Колосальне значення для розвитку християнства на цих землях мають постаті солунських братів – Кирила і Методія. Власне, їхня діяльність та діяльність їхніх послідовників спичинилась до утворення (формування) декількох єпархій на західноруських землях за сто років до хрещення Русі.

Що ж до церковної організації в період Володимирового хрещення, то головним аспектом, який підлягав науковому дослідженню істориків стосовно цієї теми, було бажання з'ясувати походження єрархії Руської Церкви. Результати досліджень даного питання призвели до формування чотирьох головних теорій щодо походження руської церковної єрархії: візантійської, римської, болгарської (охридської) і тмутороканської. Прихильники кожної з теорій прагнули підсилити достовірність власної версії щораз новими і, на їхню думку, більш правдивими фактами. Це призводило до ще більшого

розділення думок стосовно цієї теми. Отож, через недостатність джерельних даних питання походження церковної єрархії, як і імен перших єрархів залишаються одними з найбільш контроверсійних в історії Руської Церкви. Однак між дослідниками даної проблематики є спільність: впевненість у тому, що поставлення єрархів і активний розвиток церковного життя на існуючих вже основах були невід'ємними супутниками Володимирового хрещення Руси.

Розвиток церковного життя, становлення Церкви Христової як організованої інституції на Русі призводили до необхідності окреслення ролі Церкви в житті руського суспільства й до впорядкування відношення церковних установ і духовного стану до держави і державних органів на тривалішій основі, яка мала б характер постійно зобов'язуючого права. Власне, відповіддю на цю необхідність були церковні устави Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Ці пам'ятки стали вмістилищем первинного канонічного досвіду Руської Церкви і були початком церковної кодифікації на Русі. Хоч ці устави формувались на зразок грецького Номоканону, але під домінуючим впливом місцевого народного життя і правового світогляду Київської Руси, й глибоко відображали звичаєві надбання народу.

Церковний устав Володимира Великого містить, зокрема, свідчення, що князь Володимир отримав митрополита від патріярха Константинопольського. Звідси, перше питання стосовно розгляду постаті Київського митрополита в даній праці пов'язане з його поставленням. Фактом є те, що абсолютна більшість Київських митрополитів у домонгольській Русі були візантійського походження і право їхнього поставлення належало патріярху Константинопольському. Однак з історичних пам'яток, зокрема «Повісті Временних Літ», знаємо про два випадки вибору руськими єпископами Київських митрополитів самостійно, без дозволу на це патріярха Константинопольського: Іларіона при Ярославі Мудрому і Кліма Смолятича при Ізяславі Мстиславичу. Найбільш дискутованим питанням у дослідницькій літературі стосовно цих подій є питання мотивації: чому єпископи Руської Церкви і київські князі, що їх підтримували, пішли на цей крок? У пошуках відповідей думки дослідників розділилися. Хтось схильний вважати, що цей крок впливав виключно з неприязного ставлення Руси до Візантії, хтось наголошував, що головним чинником вибору русичів на митрополитів Київських слугували особисті, харизматичні риси даних кандидатів. Інша група дослідників цієї тематики стверджує, що самостійний вибір митрополитів Київських з русичів був нічим іншим, як кроком до усамостійнення Руської Церкви від Константинополя. Однак, незважаючи на ці спроби, право вибирати і присилати митрополита на Русь залишилось в Константинопольського патріярха.

Стосовно законних прав Київського митрополита слід зазначити, що його права в межах митрополії були аналогічними з правами патріярха. Зокрема, згідно з канонічними постановами, митрополит був зобов'язаний щорічно скликати собор із єпископів. Але, на відміну від візантійських співбратів, Київський митрополит в реалізації цієї постанови зустрічався з труднощами, першою і головною причиною якої була велика територія Київської митрополії, яка за розмірами переважала весь Константинопольський патріярхат з великою кількістю його митрополій. Тим не менше митрополіти собори в Руській Церкві відбувались.

Діяльність митрополитів на Русі не зводилась виключно до церковних справ. Беручи активну участь у громадській діяльності і співпрацюючи з київськими князями, митрополіти ставали співтворцями гармонійних, позначених самобутніми рисами,

взаємовідносин Церкви і держави на Русі. Також Київські митрополити відзначались миротворчою і об'єднуючою діяльністю в період міжусобиць і братерських протистоянь. Підтвердженням цього можуть служити слова одного з митрополитів до князя: «Ми поставлені Богом утримувати вас від кровопролиття»³⁴⁸.

Крім цього, митрополити на Русі володіли широкими судовими повноваженнями в суспільстві. Християнський законодавець в уставах Володимира Великого і Ярослава Мудрого віддає в компетенцію митрополичих (теж єпископських) судів такий обсяг справ, який за величиною не мав аналогів ні у Візантійській, ні в Західній Церкві. Також список «церковних людей», що зафіксований в уставі Володимира, вражає своєю поширеністю. Це свідчить про власне відчитання Руссю канонічно-судової спадщини, яка існувала в Христовій Церкві на той час, і про її вдале адаптування до умов місцевого життя. Широка компетенція митрополичих (та єпископських) судів на Русі давала можливість Христовій Церкві обіймати своєю опікою різні сфери життя русичів й сумлінно дбати про духовне здоров'я своїх дітей.

Підсумовуючи, варто наголосити, що дана тематика відкриває широкі горизонти для подальших досліджень. Зокрема, хотілося б, щоб у майбутньому питання т.зв. «першого хрещення Русі» за часів Аскольда і Дира та поставлення в той час єпископа в Києві було досліджено ґрунтовніше, а також варто детальніше проаналізувати внесок солунських братів Кирила і Методія у справу поширення християнства й у розвиток церковної організації на наших землях; адже залишається відкритим питання стосовно хозарської місії братів, яка, за словами І. Нагаєвського, була нічим іншим як місією руською. Також, на нашу думку, важливо було б зробити докладніший аналіз впливу місцевих звичаїв на формування церковних уставів Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

Головна трудність, яка постала під час написання цієї праці, полягала у недостатній кількості однозгідних даних стосовно досліджуваних нами питань як у джерельних писемних пам'ятках, так і в пізніших критичних напрацюваннях різних авторів.

Звісно наша праця не претендує на вичерпність у дослідженні даної теми, також ми свідомі того, що дана дипломна робота лише побіжно заторкує запропонований нами перелік питань, однак ми впевнені, що ці питання є прекрасним матеріалом для подальшого наукового аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела

Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим 1990 / перекл. О. Хоменко.

Нагаєвський І. Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні. Рим 1954.

Уставъ вел. князя Владиміра Святого // Сборникъ пам'ятниковъ по исторіи церковнаго права, преимущественно Русской Церкви до эпохи Петра Великаго / составилъ В. Бенешевичъ. Петроградъ 1915, с. 59-77.

Уставъ вел. князя Ярослава // Сборникъ пам'ятниковъ по исторіи церковнаго права,

преимущественно Русской Церкви до эпохи Петра Великого / составилъ В. Бенешевичъ. Петроградъ 1915, с. 78-89.

Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні, т. 1. Рим – Нью-Йорк 1965.

2. Допоміжна література

Бендик М. Помісність Української Греко-Католицької Церкви та її бачення патріархом Йосифом Сліпим. Львів 1996.

Бендик М. Помісність Церков у Вселенській Церкві в навчанні львівських митрополитів українського обряду ХХ століття. Івано-Франківськ 2004.

Біланюк П. Божа істина, краса і любов. Дрогобич 1995.

Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (881-1996). Львів 1996.

Великий А. З літопису християнської України, кн. 1. Рим – Львів 1998.

Вернадский Г. История России. Киевская Русь. Тверь – Москва 2000.

Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви, т. 1. Нью-Йорк 1955.

Войтович Л. Князівські династії Східньої Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів 2000 // www.litopys.org.ua/dynasty/dyn64.htm (28 квіт. 2006).

Гальковській Н. Борьба християнства съ остатками язычества въ древней Руси, т. 1. Харьковъ 1916.

Головащенко С. Біблієзнавство. Київ 2001.

Голубинський Е. История Русской Церкви, т. 1. Москва 1997.

Грушевський М. З історії релігійної думки в Україні. Вінніпег – Мюнхен – Детройт 1962.

Грушевський М. Історія України-Руси, т. 1. Київ 1991 // www.litopys.org.ua/hrushrus/iur10906.htm (3 трав. 2006).

Димид М. Єпископ Київської Церкви. Львів 2000.

Доброклонский А. Руководство по истории Русской Церкви. Москва 2001.

Зиборов В. Русское летописание XI-XVIII веков. Санкт-Петербург 2002.

Знаменский П. История Русской Церкви. Москва 2000.

Історія релігій в Україні / за ред. Л. Колодного і П. Яроцького. Київ 1999.

Історія релігії в Україні, т. 4. / за ред. П. Яроцького. Київ 2001.

Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. Київ 1994.

Карташев А. История Русской Церкви, т. 1. Москва 2000.

Карташев А. Очерки по истории Русской Церкви. Москва 1993.

Ключевський В. Курс русской истории, т. 1. Москва 1987.

Кричевский Б. Митрополичья власть в средневековой Руси. Санкт-Петербург 2003.

Леньо І. Статус сім'ї та особливості родинного побуту в рамках християнської культури Київської Русі X-XV ст. // Вісник 2. Інститут Родини і Подружнього життя. (Львів 2001) 97-126.

Літопис руський / перекл. з давньоруської Л. Махновця, наук. ред. О. Мишанець. Київ 1989.

Лотоцький О. Українські джерела церковного права. Варшава 1931.

Лотоцький О. Церковний Устав Володимира Великого // Записки НТШ СХХХVIII (Львів 1925) 7-44.

Макарий (Булгаков). История Русской Церкви, т. 2. Москва 1995.

Малицкий П. Руководство по истории Русской Церкви. Москва 2000.

Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. Київ 1996.

Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. Рим – Львів 1995.

Назарко І. Святий Володимир Великий. Володар і Хреститель Руси-України (960-1015). Рим 1954.

Огієнко І. Українська Церква, т. 1-2. Київ 1993.

Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. Дрогобич 1993.

Павлов А. Курс церковного права. Санкт-Петербург 2002.

Павлов С., Мезенцев К., Любіцева О. Географія релігій. Київ 1999.

Падох Я. Нарис історії Українського канонічного права. Мюнхен 1951.

Панас К. Історія Української Церкви. Львів 1990.

Папаян Р. Християнские корни современного права. Москва 2002.

Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237), т. 2. Санкт-Петербург 1996.

Полонська-Василенко Н. Історія України, т. 1. Київ 1995.

Русское православие. Вехи истории / науч. ред. А. Клибанов. Москва 1989.

Свердлов М. Домонгольская Русь. Санкт-Петербург 2003.

Семчишин М. Тисяча років української культури. Київ 1993.

Сліпий Й. Погляд на догматичні та історичні основи Греко-Католицької Церкви в Україні. Рим 1993.

Стахів М. Христова Церква в Україні (988-1596). Львів 1993.

Субтельний О. Україна: історія, 3-тє вид. Київ 1993.

Суворов Н. Слѣды Западно-католическаго церковнаго права въ пам'ятникахъ древняго русскаго права. Ярославль 1888.

Тальберг Н. История Русской Церкви. Jordanville, N .Y. 1959.

Толстой М. История Русской Церкви. Москва 1991.

Толочко П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. Київ 1996.

Томашівський С. Вступ до історії Церкви на Україні // Ковчег 4 (Львів 2003) 3-52.

Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Люблін 1991.

Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви. Торонто 1990.

Цыпин В. Курс церковного права. Клин 2004.

Чубатий М. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права, 4-те вид. Мюнхен 1976.

Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / авториз. перекл. з англійської М. Габлевич, наук. ред. А. Ясіновський. Львів 2001 // www.litopys.org.ua/ishevch/ishev06.htm (5 квіт. 2006).

Шмеман А. Исторический путь православия. Нью-Йорк 1954.

Щапов Я. Княжеские уставы и Церковь в древней Руси. Москва 1972.

Яковлів А. Українське право. Історичний нарис // Українська культура / лекції за ред. Д. Антоновича. Київ 1993 // www.litopys.org.ua/cultur/cult15.htm (2 трав. 2006).

Fedotov J. The Russian religious mind: Kievan Christianity, v. 1. Cambridge (Mass): Harvard Univ. Press 1996.

Senyk S. A history of the Church in Ukraine, v. 1. Roma 1993.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. Організація Церкви і розвиток церковного законодавства на Русі 9

1.1. Християнство на руських землях до Володимирового хрещення 9

1.2. Творення церковної інституції 20

1.3. Церковна правотворчість 31

РОЗДІЛ 2. Постать митрополита на Русі 42

2.1. Поставлення митрополитів і їх канонічні повноваження 42

2.2. Митрополит і князь. Церква і держава 53

2.3. Церковне судочинство (митрополичий суд) 61

ВИСНОВКИ 74

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 79